

Den ändamålsenliga kroppen

ANNA NILSSON HAMMAR*

Lunds universitet

Anton Runesson, *Blod, kött och tårar: Kroppslig erfarenhet i Sverige, ca 1600–1750* (Stockholm: Stockholms universitet 2021). 255 s.

Anton Runessons avhandling handlar om kroppens betydelse och funktion för hur ”människor ur de breda folklagren och i vardagliga sammanhang uppfattade existensen och sin egen tillvaro” (s.12). I en studie som avgränsas geografiskt till Sverige och tidsmässigt till drygt 150 år av protokoll från både tryckta och otryckta domböcker (även tillgängliggjorda via andra forskares excerptsamlingar samt från databasen Gender & Work), mellan ca 1600 och 1750, vill Runesson visa ”hur människor i Sverige förstod att deras kroppar fungerade under den lutherska ortodoxin” (s. 12). I samlingen av fall som undersökts har Runesson inkluderat magi, tidelag, dödsfall av olika slag (mord, dråp, olyckor, självmord och suicidalmord), barnamord och samlagsbrott. Han har medvetet exkluderat trolldomsrannsakingar och utredningar av homosexualitet och demonisk sexualitet. Runesson har valt att inte analysera de eventuella motiv och intentioner som kan ha legat bakom utsagorna i rätten, utan vill i stället uppehålla sig vid det han benämner textens yta (s. 30), för att på så vis komma närmare det mer omedelbart kroppsliga i beskrivningarna. Materialets utsagor antas såtillvida bära på en omedelbar sanning som gjorde att åhörarna vid tinget kunde förstå och dela de kroppsliga erfarenheter som förmedlades. Metoden utgörs av en fenomenologisk närläsning av en stor mängd material där det alltså varken är de specifika kontexterna för varje enskilt rättsfall som prövas, eller kollektiva normer som användes av den enskilde med specifika intentioner. I stället har Runesson valt att betrakta texterna enbart som utsagor om kroppen, medan rättens och de åtalades bevekelsegrunder ställs utanför studiens sökljus. Det innebär i sin tur att mer artikulerade konflikt- och maktperspektiv förskjuts till periferin.

* Fil. dr i historia.

I centrum för undersökningen står frågor om hur människor uppfattade och förstod att kroppen fungerade, inte framför allt som medicinskt eller fysiologiskt objekt utan som levd kropp. Det är alltså människors upplevelser av sina egna och av andras kroppar som analyseras. Perspektivet är fenomenologiskt med koppling till bland annat Maurice Merleau-Pontys texter, men också inspirerat av filosofen Hans Blumenberg och antropologen Philippe Descola. En grundsats är att kroppen är utgångspunkten för upplevelser och att det kroppsliga antas komma före det reflexiva, före tankeprocesser och tolkande. Runesson väljer följaktligen att härleda människors förståelse av sina kroppar till deras upplevelser och påtalar att förståelse inte bara handlar om "synen på" kroppen, utan att den är "grundad i människors levda erfarenheter" (s. 13).

Men förståelsen för kroppens funktion behöver också tidfästas och i avhandlingen innebär det att blicken vänds mot dåtidens fysiologiska vetenskap och de teorier som utarbetades kring kroppen, sinnena och medvetandet. Med hjälp av tidigare forskning, mycket inom idé- eller medicinhistoria, men också via fälten känslohistoria och sinneshistoria, lyfter Runesson bland annat fram Galenos humoralpatologi och den aristoteliska affektläran, men också de förändringar som den mekanistiskt influerade fysiologin kom att bidra med fram emot sekelskiftet 1700. Han diskuterar även forskning som behandlat den vidare kunskapsirkulationen och som frågat sig vilket inflytande exempelvis humoralpatologin och affektläran fick bland människor utanför den lärda sfären. Här är författaren kritisk till tidigare forskning och menar att folk i gemen i det tidigmoderna Sverige ofta antagits hysa "traditionella attityder" och att folkloristiska studier av det sena 1800-talets landsbygdsbefolkning fått tjäna som underlag för "svepande framställningar" av hur livet allmänt tedde sig i det "det gamla bondesamhället" (s. 19). Inom internationell forskning finns däremot exempel på hur kroppslig erfarenhet kan studeras, bland annat via korrespondens mellan läkare och patienter. Bristen på källor som tar forskningen bortom de högre samhällsskikten har dock påtalats även internationellt.

Avhandlingens undersökningsperiod karaktäriseras enligt Runesson av en konfessionalisering som innebär att "kyrka och stat gjorde gemensam sak för att omsätta religiösa normer i praxis" (s. 36). Under perioden märks alltså även en politisk omvandling som innebär att religionen kom att bli synnerligen närvarande i lagstiftning och rättsskipning. Denna utveckling kommer på olika sätt till uttryck i det undersökta materialet. I kapitlet "Livets fysiologi", analyseras de livsprinciper eller "kriterier för liv och etapper för död" (s. 54) som ges i de rättsliga fallbeskrivningarna. Inte minst står rättens olika kroppsliga besiktningar och undersökningar i fokus. Anklagelser om barnamord krävde utredningar av hur långt gångna i graviditeten

kvinnor egentligen varit när påstådda missfall ägt rum, och mycket kraft lades därför på att utreda när fostret börjat röra sig, när det så kallade kvicknandet ägt rum, eftersom det var först då, någon gång i fjärde månaden, som fostret ansågs bli besjälrat. När det fanns rester efter havandeskapet eller dödfödda kroppar, skulle även dessa undersökas och kapitlet visar hur denna och annan materiell bevisning ger oss viktiga ledtrådar till vilka gränser som man föreställde sig fanns mellan livsdugliga och livsodugliga kroppar. Även döden, eller åtskiljandet mellan kropp och livsprincip, utreds och fallen beskriver den avtagande rörelse och livskraft som döden ansågs innebära innan den kulminerade i att själen skildes från kroppen med det sista andetaget, om den döende var andligt förberedd.

I nästa kapitel, "Sjukdomens fysiologi", undersöks sjukdomsförståelse och uppfattningar om sjukdomars orsaker och verkan samt hur en allmän kropps-förståelse kan utläsas ur dessa. Kroppsförståelsen som kommer till uttryck är funktionell och ändamålsenlig, hävdar Runesson, och menar att sjukdomar uppfattades som något som rubbade kroppens normala funktion. Människors behov av att använda sina kroppar för arbete gör sig påmint här och Runesson visar att det var viktigare för människor att förmedla upplevelsen av sjukdom, av att vara förhindrad "i sin vanliga färd", än att sätta namn på sjukdomen i sig. Den medicinska diskursens benämningar fick med andra ord stå tillbaka till förmån för en berättelse om det upplevda. Kapitlet fäster också uppmärksamhet vid de "diagnostiska förfaranden" (s. 77) som så kallade botare använt sig av, samt vid de förklaringar till sjukdomars orsaker och ursprung som därmed blottades. Ofta var det botarna som stod inför rätten, anklagade för magiska praktiker. Runesson ser en frånvaro av humoralpatologiska förklaringsmodeller och menar i stället att sjukdomsuppfattningen var ontologisk. "Sjukdomar var som entiteter som kunde ta sig in i kroppen" (s. 99) och som på så vis bidrog till vad Runesson kallar en "existentiell omdefiniering" och till "upplevelser av att vara fragmenterad" (s. 88).

Nästa kapitel heter "Varseblivningens och medvetandets fysiologi" och här vill Runessons visa att kroppens förmåga till varseblivning relaterades till medvetandet på ett funktionellt sätt. Vad innebär då detta? Med den aristoteliska affektläran som fond visar Runesson hur olika sinnesförmågelser och affekter i samband med brott upplevdes (som att bli förskräckt, mållös och orörlig, eller att uppleva en smärtsam hjärtenyck), och hur människor uppfattade att dessa affekter påverkade deras sinne eller förstånd, som alltså sågs som sätet för medvetandet. Här beskrivs också hur tankar, i synnerhet onda tankar, kunde uppfylla sinnet, försvaga viljan och verka handlingsgenererande (s. 113) och hur denna kontrollförlust kunde resultera i att människor faktiskt begick brott.

I det kapitel som behandlar Religionens fysiologi undersöks utsagor om "förmimmelser, medvetande och viljemässiga handlingar i förhållande till Djävulens eller Guds verkan" (s. 126). Här beskrivs den skenverklighet som Djävulen, enligt de rättsliga utsagorna, var i stånd att framställa och förvirra människor med. Det finns fall som visar att människor med svag tro antogs vara mer mottagliga för Djävulens falska sken, medan en stark tro skyddade mot denna typ av tankar och syner. I övrigt är vittnen och anklagade sparsamma med att ange hur demonisk påverkan gått till och verkar hellre vilja beskriva sina upplevelser än klassificera och förklara dem teologiskt. Att Gud ingrep i människors verklighet genom försynen men ibland också genom att skicka änglar som kunde hjälpa i utsatta lägen, är upplevelser som återges i det rättsliga materialet. Gud eller Helige ande kunde förmedla sig genom viskningar eller genom varnande smärta (s. 143) men framträdde mestadels på subtila vis. Runesson framhåller också samvetet och dess funktion av att vara en förbindelse med Gud. Att samvetet kunde plåga människor och utlösa ångest på grund av vetskapen eller medvetenheten om någon annans synd, är talande och visar enligt författaren hur Gud tänktes inverka på människors kroppar på ett mycket konkret sätt. Det väckta samvetet som pockade på uppmärksamhet genom att agga, hugga och göra ont, eller för den delen ringa i öronen och skapa yrsel, visar som författaren säger att medvetenhet om skuld utgick från kroppen (s. 146). Hjälpen återfanns i Guds ord, som kunde röra åhöraren, även den mest förhärdade brottsling, på ett sätt som var kroppsligt påtagligt (s. 149). Kroppen och den sinnligt förnimbara världen förstods som en plats för ett slags kamp mellan Djävulen och Gud, summerar Runesson (s. 152).

I det sista empiriska kapitlet med titeln "Bekännelsens fysiologi" undersöker Runesson det han kallar "den rättsliga bekännelsens återverkan på kroppen" (s. 156). Vid anklagelser om samlagsbrott, alltså utomäktenskapliga relationer, kunde kvinnor förhöras i samband med själva förlossningen, och bekännelsen framställdes då som ett sätt för kvinnorna att avbörd och skona sig själva från ytterligare smärta. Runesson visar här att utfrågningarna ofta sammanföll med att födslosmärta kulminerade (s. 162) men också att den som utstod smärtorna och födde fram sitt barn kunde bli trodd på dessa grunder. Bekännelser under barnsbörd vägde därmed tungt. Kapitlet visar också hur rätten försökte beveka de anklagade att bekänna, genom att röra deras hjärtan och samveten med Guds ord (s. 168f). Här visas också tårarnas och gråtandets betydelse i bedömningen av ångerfulla och botfärdiga hjärtan. Bekännelsen vid tinget kunde också användas i vad författaren kallar "harmoniserande syften" (s. 174) och kunde då innebära en kroppslig befrielse från den plåga som ett samvete tyngt av synder gav. Bekännelsen vid tinget kunde alltså uppfattas som renande och den gjorde att den ankla-

gade kunde återupprätta sin relation med Gud, och därmed även sin sociala heder och ära (s. 181).

Avhandlingen resulterar i ett antal mer övergripande slutsatser. Tidigare forsknings förklaringsmodeller gällande kroppens fysiologi, framför allt grundade i humoralpatologin och den aristoteliska affektläran, går inte att med lätthet applicera på den förståelse av kroppen som kommer till uttryck i rättsmaterialet. I stället höll sig människor till en religiös ontologi där livsprinciperna var ”religiöst konnoterade” och där den upplevda världen ”vilade på religiös grund” (s. 194), säger författaren.

Människor hade en kroppsförståelse som Runesson beskriver som funktionell och ändamålsenlig. Kroppen sågs som en enhet ”vars delar, förmågor och säte för medvetande behövde finnas för handen och vara användbara för att den skulle fungera ” (s. 194). I samband med sjukdomar och i samband med bekännelser blev det extra tydligt att kroppens funktionalitet utmanades och upplevelsen av att inte vara en fungerande helhet speglas i de kroppsliga erfarenheter som människorna i det rättliga materialet förmedlar. Att bli frisk och att bekänna innebar en återgång till det normala i såväl kroppsligt som socialt hänseende. Det normala och vardagliga i sammanhanget var arbete och tro – en normal och fungerande kropp kunde utföra de arbetsuppgifter som förväntades och den kunde ta till sig Guds ord. Det fenomenologiska perspektivet bidrar här till att synliggöra den levda kroppen, och därmed också de erfarenheter som människor i det tidigmoderna Sverige kunde ge uttryck för och förvänta sig att deras medmänniskor skulle förstå och sympatisera med.

Anton Runessons avhandling erbjuder en fascinerande inblick i den tidigmoderna tillvarons yttersta gränser - i erfarenheterna av liv, död, sjukdom, gudomliga ingripanden, samvetsqual, djävulsk påverkan, varseblivning och medvetande. Den går i dialog med fenomenologiska och existentiella perspektiv och synliggör en verklighet där kroppens funktionalitet spelade en avgörande roll. Ambitionsnivån är hög och Runesson vill inte bara göra närläsningar av 789 rättsfall, utan också säga något generellt om upplevelser, erfarenheter och personliga kval under en lång och föränderlig tidsperiod. Det är en ambition som öppnar upp för ifrågasättande och kritik, men som också gör detta till ett användbart och tankeväckande arbete. En kritisk punkt är de generaliserande ambitionerna och en något oproblematiserad hållning gentemot begrepp som ”de breda folklagren” och ”folkflertalet”. Givet det fenomenologiska anspråket hade jag gärna sett en djupare diskussion av huruvida det som synliggörs är den juridiska/religiösa kroppen, eller människors upplevda kroppar. I många av fallen är det tydligt att det är rättens behov av gränsdragningar, inte människors upplevelser, som kommer till uttryck i materialet. Även de sociala omständigheterna och maktord-

ningarna har ibland förbisetts till förmån för isolerandet av diskurser kring kroppslighet. En tredje kritisk punkt är den påtagligt frånvarande frågan om förändring över tid, inte minst i relation till konfessionalisering och religiös förändring.

Icke desto mindre är detta en mycket rik avhandling: rik på källmaterial, rik på intressanta observationer, rik på människor och rik på blod, kött och tårar. Den går inte att på något rättvist sätt sammanfatta utan den stora behållningen ligger i närläsningarna, i jämförelserna och diskussionerna med annan forskning och, inte minst, i ambitionen att ta människors berättelser på allvar, oavsett hur lögnaktiga och osanna de må ha varit. Vad som var sant eller falskt kommer vi inte att få veta – men vi får veta desto mer om vad människor sa där och då, vad de påstod sig ha upplevt och hur de förklarade och förstod den värld de levde i. Anton Runesson visar detta på ett mycket fint sätt.

Avhandlingen är tydligt strukturerad och författaren följer läsaren genom texten, med kontinuerliga sammanfattningar och framåtblickar. Avhandlingen är också fri från omotiverade stickspår och följer de linjer som den stakat ut. Återkopplingen till tidigare forskning sker genom hela texten och Runesson sätter på ett välavvägt och konsekvent sätt sina empiriska observationer i relation till internationell forskning. Perspektivet är väl-funnet och en bra utgångspunkt för undersökningen som också förmår att framhäva kontrasterna mellan medicinens och fysiologins objektiverande kroppsförståelse gentemot den subjektiva, upplevda kroppen vars funktion i det vardagliga livet var helt avgörande för hur den förstods. Perspektivet möjliggör också den rikedom av nyanser och uttryck som präglar avhandlingen som helhet och hur den behandlar förflutenhetens efterlämnade berättelser. Detta är en avhandling som jag själv och många med mig, är jag övertygad om, kommer att återkomma till och inspireras av. Den kommer att vara en självklar samtalspartner för forskningen om det tidigmoderna Sverige och ett viktigt bidrag till vår förståelse av hur människor kunde uppleva och förstå sin vardagliga tillvaro under tidigmodern tid.